

JAMES K. GALBRAITH

Καλώς όρισες στη μαρτυρική αρένα

**Μαρτυρία μιας Ευρώπης που, καταστρέφοντας
την Ελλάδα, αυτο-καταστρέφεται**

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Καλώς όρισε στη μαρτυρική αρένα	13
--	----

ΜΕΡΟΣ I: 2010-2014

2. Ευρωπαϊκή κρίση: Συνολική θεώρηση.....	45
3. Η Ελλάδα και το ευρωπαϊκό πρόταγμα	52
4. Ένα ζήτημα ηθικής ευθύνης	57
5. Ούτε λιτότητα ούτε ανάπτυξη: Η αλληλεγγύη είναι η μόνη ελπίδα της Ευρώπης.....	64
6. Η νίκη του ΣΥΡΙΖΑ δεν αντιστρατεύεται τα αμερικανικά συμφέροντα (σε συνεργασία με τον Γιάνη Βαρουφάκη)	68
7. Ηνωμένες Πολιτείες και Ευρώπη: Τι συμβαίνει;.....	73

ΜΕΡΟΣ II: 2015

8. Η ελληνική ελπίδα.....	81
9. Ένα μήνυμα στη Σάρα Ράσκιν	85
10. Ένα σχόλιο για το πώς θα προχωρήσουμε	90
11. Η Αμερική πρέπει να σταθεί στο πλευρό της Ελλάδας	93
12. Διαβάζοντας σωστά την ελληνική συμφωνία	96
13. Μεγάλο γερμανικό παιχνίδι γύρω από το ελληνικό Grexit;	104
14. Το πολιτικό επίπεδο	109
15. Μια έκθεση από την Αθήνα.....	113
16. Έχει ανάγκη από ελάφρυνση χρέους η Ευρώπη;.....	124
17. Μακροπρόθεσμη στρατηγική μέσα από ρεαλιστικό πρίσμα.....	127
18. Στρατηγικές επιλογές.....	138
19. Ένα ακόμη μήνυμα στη Σάρα Ράσκιν	142

20. Το ελληνικό δράμα και η δημοκρατία στην Ευρώπη	146
21. Σημειώσεις για τη συνάντηση Βαρουφάκη-Σόιμπλε την 8η Ιουνίου 2015	177
22. Τι είναι μεταρρύθμιση; Η παράξενη περίπτωση της Ελλάδας και της Ευρώπης	181
23. Τι μπορεί να συμβεί τις επόμενες ημέρες;	188
24. Κακοπιστία: Το ΔΝΤ και η Ευρώπη για την Ελλάδα	192
25. Μόνο το «Όχι» μπορεί να σώσει το ευρώ	198
26. Εννέα μύθοι για το ελληνικό δημοψήφισμα	204
27. Τι συμβαίνει με την Ευρώπη;	210
28. Ο εύκολος τρόπος εξόδου	214
29. Η Ελλάδα, η Ευρώπη και οι Ηνωμένες Πολιτείες	222
30. «Σχέδιο Β»	228
31. Δήλωση για την ομάδα εργασίας του υπουργού Οικονομικών	233
32. Ένα σημείωμα προς τους εκδότες του <i>Guardian</i>	236
33. Σπείρα θανάτου ενόψει;	239
34. Το μέλλον της Ευρώπης	246
35. Τι σημαίνει το ελληνικό μνημόνιο (σε συνεργασία με τον Ντάνιελ Μουνέβαρ)	254
36. Ξανά στο σημείο μηδέν	264
37. Μια τελευταία λέξη	270
Παράρτημα: Σύνοψη του «Σχεδίου Χ»	275
Ευχαριστίες	293
Σημειώσεις	295

1

Καθώς όρισες στη μαρτυρική αρένα

Το σύγχρονο ελληνικό δράμα έχει τις απαρχές του στη βάρβαρη γερμανική κατοχή του 1940-1944, στην εγκατάλειψη και προδοσία των Ανταρτών από τους Βρετανούς στη συνέχεια, στον εμφύλιο πόλεμο που ακολούθησε, στο πραξικόπημα του 1967 με την υποστήριξη της CIA και τη δικτατορία που εγκαθιδρύθηκε, στην αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974 και στην εισαγωγή ενός σύγχρονου κράτους πρόνοιας επί Ανδρέα Παπανδρέου τη δεκαετία του 1980. Έχει τις απαρχές του στη στροφή της Ελλάδας προς την Ευρώπη, την οποία σχεδίασε και πραγματοποίησε ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και συνέχισε ο Παπανδρέου, στα συνακόλουθα κύματα διαφθοράς με τα χρηματοδοτούμενα από τράπεζες εξοπλιστικά προγράμματα και τις συμβάσεις κατασκευής έργων, στην παραπλάνηση ως προς τα οικονομικά, που κάλυψε το γεγονός ότι η Ελλάδα δεν πληρούσε τις προϋποθέσεις εισόδου στην Ευρωζώνη, και στο κύμα δανεισμού, επεν-

δύσεων, κατασκευών και χρηματοδοτούμενης από χρέος ανάπτυξης που ακολούθησε την εισαγωγή του κοινού νομίσματος το 1999. Από μία άποψη ήταν αναμενόμενο ατύχημα.

Αν όμως αυτή ήταν όλη κι όλη η ιστορία, θα ήταν απαραίτητο να βρούμε μίαν άλλη εξήγηση, εξίσου καλή, για την Ισπανία, ο εμφύλιος πόλεμος της οποίας άρχισε μια δεκαετία νωρίτερα, για την Ιρλανδία, ο εμφύλιος πόλεμος της οποίας σημειώθηκε μια δεκαετία πριν από τον ισπανικό, και για την Πορτογαλία, που ουδέποτε είχε εμφύλιο πόλεμο. Θα έπρεπε να εξηγήσουμε γιατί καθεμιά απ' αυτές τις χώρες βρέθηκε σε κρίση την ίδια χρονική στιγμή και για ποιο λόγο άλλες με εξίσου διχασμένο παρελθόν και ανάλογη έφεση στην επιχειρηματικότητα –για παράδειγμα η Γαλλία ή η Γερμανία– όχι. Κυρίως, όμως, αυτές οι ερμηνείες θα άφηναν αναπάντητο ένα κεντρικό ερώτημα: Γιατί η κρίση έπληξε τις περιφερειακές χώρες του ευρώ και όχι τόσο πολύ εκείνες που είχαν διατηρήσει το εθνικό τους νόμισμα, όπως η Πολωνία ή η Κροατία;

Το 1919, ο Τζον Μέυναρντ Κέυνς έγραφε: «Η Ευρώπη είναι συμπαγής εσωτερικά. Η Γαλλία, η Γερμανία, η Ιταλία, η Αυστρία, η Ολλανδία, η Ρωσία, η Ρουμανία και η Πολωνία πάλλονται μαζί, η δομή τους και ο πολιτισμός τους είναι ουσιαστικά ένα και το αυτό». Κάτι τέτοιο βέβαια δεν ίσχυε τα πρώτα εβδομήντα χρόνια αφότου γράφτηκαν αυτά τα λόγια, καθώς η Ευρώπη δοκιμάστηκε σκληρά από την ύφεση και την πολιτική της αυτάρκειας, έπειτα από τον πόλεμο και τελικά από το Σιδηρούν Παραπέτασμα, διχασμό για τον οποίο οι περισσότεροι από εμάς που μεγαλώσαμε τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, ιδιαίτερα στην Αμερική, πιστέ-

ψαμε ότι δεν επρόκειτο να λήξει. Έληξε όμως, το 1989, και στη συνέχεια η Γερμανία ανασυγκροτήθηκε ως η οικονομική δύναμη στον πυρήνα της Ευρώπης και στην καρδιά του κοινού νομίσματος, ενός σκληρού νομίσματος που σχεδιάστηκε με πρότυπο τον κανόνα του χρυσού και το γερμανικό μάρκο.

Ακολούθησε μια αξιοσημείωτη ανάπτυξη, απόλυτα κατανοητή εκ των υστέρων αλλά που δεν είχε προβλεφθεί ευρέως όταν έπρεπε. Με ένα νόμισμα που δεν μπορούσε να ανατιμηθεί έναντι των νομισμάτων των εμπορικών εταίρων της, η παραγωγικότητα της Γερμανίας αυξανόταν και η τεχνική υπεροχή της είχε ως αποτέλεσμα να μειώνεται το πραγματικό κόστος εξαγωγών, ενώ στους Ευρωπαίους εμπορικούς εταίρους της, που δε διέθεταν πια νομίσματα τα οποία θα μπορούσαν να υποτιμηθούν, η σταθερή αγοραστική δύναμη και η εύκολη πίστωση προκάλεσαν αντίστοιχη αύξηση της ζήτησης γερμανικών αγαθών. Στο μεταξύ, η Γερμανία κράτησε χαμηλούς τους μισθούς στο εσωτερικό ενώ άλλες χώρες επέτρεψαν την άνοδο μισθών και μοναδιαίου εργατικού κόστους. Η ροή αγαθών από τη Γερμανία προς τις αγορές της συνδυάστηκε με μια ροή πιστώσεων, είτε άμεσα προς κράτη-αγοραστές οπλικών συστημάτων και υποδομών, όπως στην Ελλάδα, είτε έμμεσα μέσω ιδιωτικής χρηματοδότησης της ανόδου των κατασκευών κατοικιών και εμπορικών κτιρίων, όπως στην Ισπανία και την Ιρλανδία. Σε όλες τις περιπτώσεις η μη ισοσκελισμένη ροή αγαθών αντιστοιχούσε σε συσσώρευση χρεών· η ελληνική περίπτωση ήταν απλώς η πιο ακραία. Η ελληνική ιστορία είναι στην κυριολεξία μια ευρωπαϊκή ιστορία όπου, όπως σε όλες τις

ευρωπαϊκές ιστορίες, η Γερμανία κατακτά τον ηγετικό ρόλο.¹

Αυτό μπορεί μεν να μας επιτρέπει να δούμε γιατί η Ευρώπη και η Ευρωζώνη βυθίστηκαν στην κρίση, εξακολουθεί όμως να μην εξηγεί για ποιο λόγο όλα ξεκίνησαν λίγο πολύ ταυτόχρονα, το 2010. Η αιτία βρίσκεται στην οικονομική κρίση της περιόδου 2007-2009, η οποία ήταν παγκόσμια κρίση που ξεκίνησε από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Αυτή η κρίση είχε τις δικές της απαρχές, σε μια πολυσύνθετη ιστορία απορρύθμισης και μειωμένης εποπτείας που αριθμεί τέσσερις δεκαετίες ζωής, με αποκορύφωμα τη διαφθορά και την καταστροφή της μεγάλης αγοράς ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων στις ΗΠΑ στη διάρκεια της θητείας μιας σειράς προέδρων, από τον Ρείγκαν έως τον Τζορτζ Γ. Μπους. Οι Ευρωπαίοι βρέθηκαν μπλεγμένοι σ' αυτή την καταστροφή με δύο τρόπους: ως αγοραστές των τιτλοποιημένων ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων των ΗΠΑ και μέσω παράλληλων διαδικασιών εσωτερικής απορρύθμισης και μειωμένης εποπτείας, στο πλαίσιο των ιστορικά στενών σχέσεων μεταξύ τραπεζικών ελίτ και ευρωπαϊκών κρατών. Έτσι, όταν ενέσκηψε η παγκόσμια οικονομική κρίση, δεν ήταν έκπληξη το γεγονός ότι οι ευρωπαϊκές τράπεζες φρόντισαν να ξεφορτωθούν τους κινδύνους –με τη μορφή δημόσιου ή ιδιωτικού χρέους περιφερειακών χωρών– και στράφηκαν για βοήθεια στις εθνικές κυβερνήσεις τους. Ούτε ήταν έκπληξη το γεγονός ότι οι κυβερνήσεις έθεσαν τη διάσωση των τραπεζών τους πολύ πάνω από οποιαδήποτε μέριμνα για τις επιπτώσεις στην Ελλάδα.² Με αυτό τον τρίτο τρόπο, το ελληνικό δράμα αποτελεί απλά προϊόν, παράπλευρη συνέπεια της παγκόσμιας τραπεζικής και χρηματοοικονομικής καταστροφής.

Από το 2010 και μετά, αυτές οι μεγάλες δυνάμεις ενώθηκαν και έδρασαν σε μια μικρή σκηνή. Η Ελληνική Δημοκρατία, χώρα που αποτελείται από νησιά και χερσονήσους στην εσχατιά της Ευρώπης, έχει μόνο 3% του πληθυσμού της Ευρώπης και λιγότερο από 2% του ακαθάριστου προϊόντος της. Ήταν (και παραμένει) σκηνή ακραίων φαινομένων. Η Ελλάδα είχε το μεγαλύτερο έλλειμμα στην Ευρώπη προ της κρίσης, πολύ πάνω από 10%· υποχρεώθηκε σε πρωτοφανή προσαρμογή, επιτυγχάνοντας πλεόνασμα μέσα σε λίγα μόνο χρόνια, κυρίως μέσω της περικοπής των δημόσιων δαπανών, της απασχόλησης και των συντάξεων, και με απολύσεις περισσότερων από 300.000 δημόσιων υπαλλήλων. Η Ελλάδα συνεπώς υπέστη τη μεγαλύτερη οικονομική και κοινωνική κατάρρευση, χάνοντας περισσότερο από 25% του εισοδήματός της· εξακολουθεί να ταλανίζεται έπειτα από μια πενταετία με το μεγαλύτερο εξωτερικό χρέος σε σχέση με το ΑΕΠ της και το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας. Το άγχος της καθημερινής ζωής υπήρξε τεράστιο στην Ελλάδα μετά το 2010 και η χώρα σημαδεύτηκε από αυξανόμενους ρυθμούς αστέγων, μετανάστευσης και αυτοκτονιών – τα οικονομικά και ψυχολογικά γνωρίσματα της οικονομικής αποτυχίας.

Η εμπλοκή της οικογένειάς μου με την Ελλάδα χρονολογείται εδώ και επτά δεκαετίες. Ο πατέρας μου γνώρισε τον Ανδρέα Παπανδρέου κατά πάσα πιθανότητα τη δεκαετία του 1940, και ήταν συνάδελφοι οικονομολόγοι στο Χάρβαρντ και το Μπέρκλεϋ, αντιστοίχως, τη δεκαετία του 1950. Τον Απρίλιο 1967, η παρέμβαση του πατέρα μου στον Λύντον Τζόνσον έσωσε τον Ανδρέα από εκτέλεση και από τα χέρια

των συνταγματαρχών. (Το μήνυμα μεταβιβάστηκε μέσω τηλεφώνου στις δύο τα χαράματα: «Τηλεφώνησε στον Κεν Γκαλμπρείθ και πες του ότι είπα σ' αυτά τα καθάρματα τους Έλληνες να αφήσουν ελεύθερο αυτό τον λεχρίτη, όποιος κι αν είναι».)³) Ξαναπήγα στην Ελλάδα για πρώτη φορά μετά τα παιδικά μου χρόνια το 2006, για να μιλήσω σε μια εκδήλωση προς τιμήν του Ανδρέα δέκα χρόνια μετά τον θάνατό του. Σε ένα περιβάλλον που θύμιζε καθεδρικό ναό, μπροστά σε ένα μεγάλο και μελαγχολικό πλήθος από πολιτικές και ακαδημαϊκές προσωπικότητες, συμπεριλαμβανομένης ολόκληρης της οικογένειας Παπανδρέου, διάβασα την παραπάνω φράση.

Όταν ο Γιώργος Παπανδρέου έγινε πρωθυπουργός τον Οκτώβριο 2009, ανταποκρίθηκα στην πρόσκλησή του να τον επισκεφτώ, να τον συμβουλευτώ και (κυρίως) να του προσφέρω νηική υποστήριξη. Στη διάρκεια αυτών των επισκέψεών μου, που ήταν αρκετές, ο ρόλος μου ήταν επουσιώδης. Ο Παπανδρέου υποστήριξε προεκλογικά ένα πρόγραμμα κοινωνικής πρόνοιας και οικονομικής μεγέθυνσης το οποίο γρήγορα ανατράπηκε από την οικονομική κρίση και την κρίση χρέους. Τον Μάιο 2010, υποχρεώθηκε να αποδεχτεί ένα πρόγραμμα λιτότητας με αντάλλαγμα ένα τεράστιο δάνειο προκειμένου να αποτρέψει την κατάρρευση του ελληνικού τραπεζικού συστήματος, που είχε επενδύσει στα μη εξοφλούμενα χρέη του ελληνικού κράτους. Με το δάνειο αυτό, η αρμοδιότητα για την οικονομική πολιτική πέρασε σε μια επιτροπή θεσμών των πιστωτών –την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο–, την περιβόητη τρόικα. Η λιτότητα, στη συνέχεια,

υποτίθεται ότι θα καθιστούσε το ελληνικό κράτος ικανό να εξυπηρετήσει τα νέα και παλαιά χρέη του.

Την ίδια περίοδο, ο Ντομινίκ Στρος-Καν, Γάλλος σοσιαλιστής, ήταν γενικός διευθυντής του ΔΝΤ και θεωρούνταν ευρέως προοδευτική δύναμη καθώς και ο μελλοντικός ηγέτης μιας πιο προοδευτικής Γαλλίας. Αυτή η αυταπάτη, που έμελλε να διαλυθεί σύντομα, ήταν μικρό μόνο μέρος μιας ολόκληρης πυραμίδας ελπίδων και ψευδαισθήσεων –για «New Deal», για «Πράσινο New Deal», για «Σχέδιο Μάρσαλ»–, που καλλιέργησαν για λίγο οι προοδευτικοί στον απόηχο της οικονομικής κρίσης. Στην πραγματικότητα, το προσωπικό και τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του ΔΝΤ από την Αυστραλία, την Κίνα, την Ελβετία και αλλού γνώριζαν ήδη ότι το ελληνικό χρέος δεν ήταν βιώσιμο και ότι ο Στρος-Καν είχε αγνοήσει τις επιφυλάξεις τους προκειμένου να προωθήσει, το 2010, ένα δάνειο που ήταν τριάντα δύο φορές η ποσόστωση (ή μερίδιο συμμετοχής) της Ελλάδας στο ΔΝΤ, το μεγαλύτερο δάνειο στην ιστορία του ΔΝΤ σε σχέση με την ποσόστωση. Ο πολιτικός λόγος ήταν σαφής, αν και όχι ρητώς διατυπωμένος: η διάσωση αφορούσε τις τράπεζες, όχι την Ελλάδα, και ο Στρος-Καν επιζητούσε την ευγνωμοσύνη των Γάλλων τραπεζιτών καθώς προετοιμαζόταν για τη συμμετοχή του στις προεδρικές εκλογές.

Παρόμοιο κίνητρο είχε και ο Ζαν-Κλοντ Τρισέ, τότε πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, ένας ακόμη κατ' όνομα σοσιαλιστής και ισόβιος φίλος των Γάλλων τραπεζιτών. Το 2010, ο Τρισέ παρενέβη αγοράζοντας ελληνικά ομόλογα στην ελεύθερη αγορά με μεγάλη έκπτωση –στηρίζοντας έτσι την τιμή τους. Καθώς τα ομόλογα που είχε στην

κατοχή της η ΕΚΤ έπρεπε να εξυπηρετηθούν στην ονομαστική τιμή τους, το αποτέλεσμα ήταν να επιβαρυνθεί η Ελλάδα με ένα χρέος στο διηνεκές που σε διαφορετική περίπτωση θα είχε μειωθεί όταν, το 2012, τα χρέη της Ελλάδας θα αναδιարθρώνονταν εν μέρει. Με τον τρόπο αυτόν η Ευρώπη και το ΔΝΤ διέπραξαν μια οικονομική απάτη: χορήγησαν νέο δάνειο σε μια χρεοκοπημένη χώρα προκειμένου να μεταθέσουν χρονικά τις αναπόφευκτες ζημίες. Οι θεωρητικά πιο συντηρητικοί ομόλογοι αυτών των κυρίων στη γαλλική κυβέρνηση την εποχή εκείνη, ο πρόεδρος Νικολά Σαρκοζύ και η υπουργός Οικονομικών Κριστίν Λαγκάρντ, δεν έφεραν καμία αντίρρηση. Ούτε η καγκελάρια της Γερμανίας Άνγκελα Μέρκελ.

Έτσι οι γαλλικές και γερμανικές τράπεζες διασώθηκαν, μαζί με τις ελληνικές θυγατρικές των γαλλικών τραπεζών, στα βιβλία των οποίων καταγραφόταν ένα σημαντικό μερίδιο του δημόσιου χρέους της Ελλάδας. Τα ανεξόφλητα ελληνικά χρέη ανέλαβαν το ΔΝΤ, η ΕΚΤ και ορισμένοι νέοι μηχανισμοί διμερούς δανεισμού, το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (European Financial Stability Fund, EFSF) και αργότερα ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας (European Stability Mechanism, ESM), που διαχειρίζονταν δάνεια τα οποία στην πραγματικότητα προέρχονταν από τους φορολογούμενους όλης της Ευρωζώνης, συμπεριλαμβανομένων ορισμένων χωρών, όπως η Σλοβακία, που είναι φτωχότερες από την Ελλάδα. Αυτό που θα έπρεπε να ήταν εμπορική απομείωση, η οποία θα απαιτούσε ανακεφαλαιοποίηση των γαλλικών, γερμανικών και ελληνικών τραπεζών, έγινε, αντίθετα, ένα μεγαλειώδες πείραμα

εξωτερικού ελέγχου: διαχείριση της οικονομικής πολιτικής από ένα καρτέλ πιστωτών.⁴

Για να καταστήσει λειτουργική τη συμφωνία, το ΔΝΤ είπε ψέματα σε δύο σημεία. Πρώτον, υποστήριξε ότι το ελληνικό χρέος ήταν «βιώσιμο», de facto προϋπόθεση για χρηματοδότηση από το Ταμείο. Δεύτερον, ενώ πρόβλεψε σωστά ότι η αναπόφευκτη απότομη δημοσιοοικονομική προσαρμογή θα προκαλούσε ύφεση το 2011, πρόβλεψε επίσης ότι με το μνημόνιο το προϊόν θα υποχωρούσε μόνο κατά 5% του ΑΕΠ, με πλήρη ανάκαμψη το 2013. Ορισμένα στελέχη και μέλη του διοικητικού συμβουλίου είχαν προειδοποιήσει όμως ότι τα πράγματα θα ήταν πολύ χειρότερα,⁵ και είχαν δίκιο: τα επόμενα χρόνια το ελληνικό προϊόν μειώθηκε κατά 25% και δεν ανέκαμψε. Η κατάρρευση ήταν περίπου τρεις φορές χειρότερη από ό,τι σε οποιοδήποτε άλλο ευρωπαϊκό κράτος, περίπου δύο φορές χειρότερη από τη χειρότερη ύφεση της μεταπολεμικής περιόδου σε οποιαδήποτε αναπτυγμένη δυτική χώρα, συγκρίσιμη μόνο με τη Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του 1930 στις Ηνωμένες Πολιτείες, και σε απόσταση αναπνοής από τα επακόλουθα της πτώσης της ΕΣΣΔ.

Την άνοιξη του 2011, πληροφορήθηκα την ύπαρξη μιας πρωτεύουσας φωνής που μιλούσε με μοναδική δύναμη και σαφήνεια γι' αυτά που συνέβαιναν στην πατρίδα του. Ήταν ο Γιάννης Βαρουφάκης, Έλληνας με αγγλική οικονομική παιδεία, με αυστραλιανό και ελληνικό διαβατήριο και μαρξιστικό-μαθηματικό-φιλοσοφικό ακαδημαϊκό υπόβαθρο. Πολυγραφοτάτος μπλόγκερ και επικριτής του καθεστώτος λιτότητας, ο Γιάννης ήταν επίσης, μαζί με έναν παλιό μου φίλο, τον πρώην βουλευτή των Εργατικών Στιούαρτ Χόλλαντ (Stuart Holland),

ο ένας από τους δύο συγγραφείς του έργου *Modest Proposal*, ενός φυλλαδίου που διατύπωνε ιδέες για τη σταθεροποίηση της Ευρώπης στο πλαίσιο των υφιστάμενων συνθηκών.⁶ Ήταν λεπτομερές, μεγαλοφυές, πρακτικό και πολύ κοντά στις δικές μου σκέψεις και απόψεις. Θέλησα να τον συναντήσω.

Η ευκαιρία δόθηκε τον Οκτώβριο 2011, όταν επισκέφτηκα την Αθήνα για μια ομιλία (και δευτερευόντως για να δω τον Παπανδρέου στις τελευταίες ημέρες της θητείας του, καθώς εξελισσόταν το δράμα εγκατάλειψης του δημοψηφίσματος⁷ που οδήγησε στην πτώση του): ο Γιάννης με προσκάλεσε να παραδώσω ένα σεμινάριο στο διδακτορικό πρόγραμμά του στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Λίγο αργότερα ήρθε στο Όστιν για την εναρκτήρια ομιλία σε ένα συνέδριο που διοργάνωσα για το μέλλον της Ευρωζώνης. Μέσα σε λίγους μήνες, χάρη στη συμβολή του Ρόμπερτ Χάτσινγκς (Robert Hutchings), κοσμήτορα της Σχολής LBJ, προσελήφθη ως επισκέπτης καθηγητής στο Τέξας, όπου έφτασε τον Ιανουάριο 2013. Ακολούθησαν δύο χρόνια στενής συνεργασίας, συμπεριλαμβανομένης της συμμετοχής μου ως ενός εκ των συγγραφέων της τελικής έκδοσης του *Modest Proposal*, και ένα δεύτερο συνέδριο στο Όστιν για την Ευρωζώνη, όπου μία από τις ομιλίες ήταν αυτή του τότε νέου ηγέτη του ΣΥΡΙΖΑ, του συνασπισμού κομμάτων της ριζοσπαστικής Αριστεράς, επικίνδυνου, υποτίθεται, ριζοσπάστη και πολιτικού αουτσάιντερ, του Αλέξη Τσίπρα.⁸

Για πρώτη φορά συνάντησα τον Αλέξη στην Αθήνα το 2012, και πάλι τον Ιούνιο 2013 στη Θεσσαλονίκη, την ημέρα που η κυβέρνηση έκλεισε τη δημόσια ραδιοτηλεόραση, την ΕΡΤ, με πρόσχημα τη μείωση των δαπανών, στην ουσία

στερώντας την Ελλάδα από κάθε τηλεόραση ή ραδιόφωνο που δεν ελέγχονταν από ιδιώτες ολιγάρχες. Το προσωπικό αντέδρασε με κατάληψη των κτιρίων και συνεχίζοντας τη μετάδοση προγράμματος μέσω Ίντερνετ· ο Γιάννης κι εγώ πήγαμε στο κατειλημμένο κεντρικό κτίριο της ΕΡΤ, όπου συνάντησα τον Τσίπρα. Η εξέγερση υπέβασκε.⁹

Στις 25 Μαΐου 2014, το βράδυ των εκλογών για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ήμουν με τον Αλέξη και τον Γιάνη στα κεντρικά γραφεία του ΣΥΡΙΖΑ, όταν το κόμμα συγκέντρωσε τις περισσότερες ψήφους. Δύο μέρες αργότερα, έπειτα από ιδιωτικό γεύμα με τον Αλέξη και έναν βοηθό του, τον Νίκο Παππά (μετέπειτα υπουργό Επικρατείας), ο Γιάννης κι εγώ πήγαμε στο στούντιο της γυναίκας του, Δανάης Στράτου, για να συντάξουμε ένα προσχέδιο έκκλησης προς την καγκελάρια Μέρκελ να αποδεχτεί το αποτέλεσμα των εκλογών και να επιτρέψει στον Ζαν-Κλοντ Γιούνκερ να αναλάβει την προεδρία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Αυτό το κάναμε όχι επειδή ο Γιούνκερ διέθετε τα προσόντα για τη θέση –ως μόνιμος λειτουργός φορολογικού παραδείσου, δεν τα διέθετε– αλλά επειδή σε κάθε άλλη περίπτωση οι λαϊκές εκλογές που είχαν μόλις πραγματοποιηθεί για το αξίωμα αυτό δε θα είχαν νόημα. Ο ΣΥΡΙΖΑ γνωστοποίησε τη δήλωση και σε λίγες ώρες η Μέρκελ απέσυρε την αντίθεσή της. Η σχέση μεταξύ των δύο αυτών γεγονότων, αν υπήρξε, παραμένει άγνωστη.

Εκείνο το φθινόπωρο στο Όστιν, ο Γιάννης κι εγώ παρακολουθούσαμε τον ΣΥΡΙΖΑ να προηγείται στις δημοσκοπήσεις στην Ελλάδα και περιμέναμε τις ημέρες αγωνίας στα τέλη Δεκεμβρίου, τότε που, χάρη στις ιδιομορφίες του ελληνικού συντάγματος, θα κρινόταν αν θα διαλυόταν η Βουλή και θα

προκηρύσσονταν εκλογές. Οι ιδιομορφίες αυτές αφορούσαν την αυξημένη πλειοψηφία που απαιτούνταν για την εκλογή νέου Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας· όπως αποδείχτηκε, δεν υπήρξε αυξημένη πλειοψηφία, οι εκλογές προκηρύχθηκαν για τις 25 Ιανουαρίου και ο Γιάννης επέστρεψε στην Αθήνα, παραιτήθηκε από τη θέση του στο Τέξας και έθεσε υποψηφιότητα στις βουλευτικές εκλογές. Εκλέχτηκε με τον μεγαλύτερο αριθμό ψήφων στην Ελλάδα. Στις 26 Ιανουαρίου έγινε υπουργός Οικονομικών κι εγώ έλαβα ένα μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: «Ελα όσο το δυνατόν συντομότερα».

Έφτασα στις 8 Φεβρουαρίου, την ώρα που ο Γιάννης είχε ολοκληρώσει την πρώτη (και διάσημη) περιοδεία του σε Παρίσι, Λονδίνο και Βερολίνο, εντυπωσιάζοντας τον Τύπο όταν εμφανίστηκε στην Ντάουνινγκ Στριτ με δερμάτινο σακάκι.¹⁰ Ήταν το βράδυ που θα άνοιγε η Βουλή με την ομιλία του πρωθυπουργού – το ελληνικό αντίστοιχο του λόγου της βασίλισσας ή της ετήσιας ομιλίας του Αμερικανού προέδρου ενώπιον του Κογκρέσου. Μπήκα στο Υπουργείο Οικονομικών από την άθλια είσοδο και ανέβηκα με τον σαραβαλισμένο ανελκυστήρα στον έκτο όροφο, στο γραφείο του υπουργού, έναν χώρο χωρίς καμία άλλη πολυτέλεια πέρα από την ανεμπόδιση θέα προς το Κοινοβούλιο στην απέναντι πλευρά της Πλατείας Συντάγματος. Στο υπουργικό γραφείο εκείνο το βράδυ δεν υπήρχαν ούτε προσωπικό πέρα από δύο γραμματείς ούτε επίσημοι υπολογιστές ούτε έγγραφα· το ασύρματο δίκτυο θα άρχιζε να λειτουργεί την επομένη. Κάποιος είχε αφήσει μια εικόνα στο ράφι πίσω από το γραφείο του υπουργού· θα εξακολουθούσε να βρίσκεται εκεί

πέντε μήνες αργότερα. Τα πρώτα λόγια που μου απηύθυνε ο φίλος μου ήταν: «Καλώς όρισες στη μαρτυρική αρένα».*

Εκείνο το βράδυ διασχίσαμε μαζί την πλατεία για να παρακολουθήσουμε την ομιλία του Αλέξη. Ο Γιάννης είχε απορρίψει το ενδεχόμενο να τον συνοδεύει ασφάλεια –αργότερα θα συναινούσε σε συνοδεία με πολιτικά– και έδωσε τη βαριά γερμανική λιμουζίνα που χρησιμοποιούσαν οι προκάτοχοί του, επιλέγοντας να πηγαινοέρχεται στην εργασία του (και να κυκλοφορεί στην Αθήνα) με τη Γιαμάχα του. Έγινε αμέσως αντιληπτό ότι η ασφάλεια ήταν περιττή· ο άνθρωπος διέθετε 11 εκατομμύρια σωματοφύλακες. Οδηγοί κόρναραν ή σταματούσαν για να του σφίξουν το χέρι· μια παρέα μαθήτριες έτρεξαν και τον περικύκλωσαν· ένας οδηγός λεωφορείου σταμάτησε, άνοιξε το παράθυρό του και τον χαιρέτησε. Παντού μας ακολουθούσε πλήθος που φωτογράφιζε με κινητά τηλέφωνα. Εν μέσω αυτής της αναταραχής, ο Γιάννης αναρωτήθηκε: «Θα εξακολουθήσουν να είναι μαζί μας όταν κλείσουν οι τράπεζες;» Κατά την επιστροφή μας μετά την ομιλία του πρωθυπουργού, αφού ξεφύγαμε από τον Τύπο,¹¹ πλησίασε τον Γιάνη μια πάμπτωχη μεσήλικη γυναίκα. Εκείνος σταμάτησε για να την ακούσει επί πέντε λεπτά περίπου, με το χέρι του στο μπράτσο της· ήταν μια καθαρίστρια, παρανόμως απολυμένη και άνεργη δύο χρόνια, που έψαχνε δουλειά για την κόρη της. «Τι πρέπει να κάνω γι’

* [Σ.τ.Μ.] Η φράση στο αγγλικό πρωτότυπο είναι «Welcome to the poisoned chalice», που αποτελεί και τον τίτλο του βιβλίου. Η έκφραση «poisoned chalice» («δηλητηριασμένο δισκοπότηρο») χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει μια θέση ευθύνης που εκ πρώτης όψεως φαίνεται τιμητική αλλά κρύβει σοβαρούς κινδύνους.

αυτό;» ρώτησε ο Γιάνης, καθώς έβαζε στην τσέπη του το βιογραφικό της κόρης.

Εκείνο το πρώτο βράδυ δουλέψαμε μέχρι τις 2 μετά τα μεσάνυχτα, πριν βγούμε επιτέλους για φαγητό. Το μόνο μέρος που ήταν ανοιχτό ήταν μια καφετέρια καμιά οχτακοσαριά μέτρα πιο μακριά, στέκι για μεταμεσονύχτιες συναντήσεις και εργαζόμενους νυχτερινής βάρδιας. Όλοι όσοι βρίσκονταν εκεί πλησίαζαν για να σφίξουν το χέρι του νέου υπουργού. (Δύο ημέρες αργότερα, σε μια ταβέρνα, ο ιδιοκτήτης σταμάτησε στο τραπέζι του κι έσκισε τον λογαριασμό.) Ο Γιάνης είχε ξεχάσει –έτσι είπαι– να τρώει τη δεύτερη νύχτα αναγκάστηκε να βγω μόνος μου για μπρέκφαστ στις 8:30 το βράδυ. Το τρίτο βράδυ ήμασταν στο πόδι ως τις πέντε το πρωί ετοιμάζοντας τα έγγραφα για το πρώτο ταξίδι στις Βρυξέλλες. Αργότερα εκείνο το πρωί κάναμε την πρώτη μας (και για μένα μοναδική) διαδρομή σε αυτοκινητοπομπή με την ομάδα του πρωθυπουργού προς το αεροπλάνο του. Οι λόφοι της Αθήνας τριγύρω ήταν πασπαλισμένοι με αραιά χιόνια

Τα καθήκοντά μου στο ελληνικό Υπουργείο Οικονομικών ήταν ως επί το πλείστον περιορισμένα· ο Γιάνης Βαρουφάκης ήταν ο ίδιος οικονομολόγος, πολιτικός και λογογράφος του εαυτού του. Δεν είμαι τεχνοκράτης και εν πάση περιπτώσει οι λεπτομερείς υποθέσεις του Υπουργείου Οικονομικών, η διαχείριση του χρέους και η είσπραξη των φόρων, διεκπεραιώνονται στα ελληνικά. Ήμουν παρών ως φίλος, αμισθί και ανεπίσημα.¹² Μπορούσα να βοηθήσω με κείμενα πολιτικής, να συμβάλλω στον χειρισμό ή την αποφυγή του διεθνούς Τύπου, να διατηρώ την επαφή με μέλη της κυβέρνησης των ΗΠΑ, συμπεριλαμβανομένου του Υπουργείου Οικονομικών, της

Ομοσπονδιακής Κεντρικής Τράπεζας και (αργότερα) του Λευκού Οίκου. Μπορούσα επίσης να γράφω και να μιλώ για την κατάσταση ως εκ του σύνεγγυς παρατηρητής, όπως και έκανα πολλές φορές. Τίποτε από όσα έκανα ή για τα οποία λάμβανα γνώση δεν ήταν εμπιστευτικό παρά μόνο συμπτωματικά, καθώς συντάσσονταν και βελτιώνονταν προσχέδια εγγράφων και θέσεων – ως τη στιγμή που ο Γιάννης μου ζήτησε να συντονίσω την εκτέλεση του «Σχεδίου Β», του σεναρίου εξόδου από το ευρώ, ως μέτρο προφύλαξης σε περίπτωση που αποτύγχαναν οι διαπραγματεύσεις. Η προσπάθεια έπρεπε να μείνει απολύτως μυστική, και έμεινε ως τη στιγμή που ο Γιάννης επέλεξε να την αποκαλύψει, μετά την παραίτησή του.¹³

Στη διάρκεια αυτών των μηνών, δε βρισκόμουν για μεγάλα διαστήματα στην Αθήνα. Τον Φεβρουάριο ήμουν εκεί για τρεις μέρες, πριν πετάξω με την κυβέρνηση για μια αγχωτική και άχαρη εβδομάδα στις Βρυξέλλες. Τον Μάρτιο εξοικονόμησα με κόπο άλλες τέσσερις μέρες μεταξύ ομιλιών στις Βρυξέλλες και στο Λονδίνο και δεν επέστρεψα παρά μόνο στις αρχές Ιουνίου. Τον Απρίλιο και τον Μάιο εργάστηκα από το Τέξας, την Ουάσινγκτον και το Παρίσι, διατηρώντας στενή επαφή με συναδέλφους στο Λονδίνο, στη Ζυρίχη, στη Στοκχόλμη, στο Λος Άντζελες και στη Νέα Υόρκη – πραγματική άσκηση στην εικονική επικοινωνία. Τον τελευταίο μήνα του δράματος, από τις 4 Ιουνίου έως τις 7 Ιουλίου, ήμουν στην Ελλάδα (μέρος αυτού του διαστήματος στην Κρήτη), εκτός από μια εβδομάδα που βρισκόμουν στην Ιταλία, στην πλούσια περιποίηση του στενού μου φίλου, πρώην υπουργού Οικονομικών της Ιταλίας, Τζουζέππε Γκουαρίνο.

Η χρονολογική σειρά των γεγονότων έχει γενικά ως εξής:

Στις 25 Ιανουαρίου οι εκλογές έφεραν τον ΣΥΡΙΖΑ στην εξουσία: επρόκειτο για μια κοσμογονική πολιτική αλλαγή που η δυτική Ευρώπη είχε να βιώσει περίπου πέντε δεκαετίες. Η κυβέρνηση σχηματίστηκε αμέσως με συμμαχία με ένα μικρό δεξιό κόμμα, τους ΑΝΕΛ, Ανεξάρτητους Έλληνες, ένα ξενοφοβικό, ομοφοβικό κομματίδιο με το οποίο ο ΣΥΡΙΖΑ δεν είχε κανένα κοινό σημείο πέρα από την εναντίωση στη λιτότητα· αλλά από τη στιγμή που οι ΑΝΕΛ ήταν πρόθυμοι να αγνοήσουν οποιαδήποτε θέση τους προκειμένου να διατηρηθεί η εξουσία, ήταν ο ιδεώδης εταίρος. Το Κοινοβούλιο άνοιξε στις 8 Φεβρουαρίου· στις 12 Φεβρουαρίου η κυβέρνηση πετούσε για τις Βρυξέλλες για να αρχίσει τις διαπραγματεύσεις. Ήταν κάτι το εξαιρετικά επειγόν επειδή η προηγούμενη κυβέρνηση συνεργασίας υπό τον Αντώνη Σαμαρά της συντηρητικής Νέας Δημοκρατίας με το ΠΑΣΟΚ του Παπανδρέου είχε στήσει, μαζί με τους πιστωτές, πολλές παγίδες στην επερχόμενη ομάδα, μεταξύ των οποίων καταληκτικές προθεσμίες πληρωμής και την 28η Φεβρουαρίου ως ημερομηνία λήξης ολόκληρου του προγράμματος οικονομικής στήριξης.¹⁴

Αντικειμενικός στόχος της Ελλάδας ήταν να επεκτείνει αυτή την καταληκτική ημερομηνία και να κερδίσει χρόνο για να διαπραγματευτεί μια νέα συμφωνία, διατηρώντας ταυτόχρονα την οικονομική υποστήριξη του τραπεζικού συστήματος, που ήταν απαραίτητη για να αποφευχθεί μια οικονομική κατάρρευση. Στις 20 Φεβρουαρίου, έπειτα από σκληρές αντιπαραθέσεις, οι Έλληνες πέτυχαν μια προσωρινή συμφωνία. Έθεσαν επίσης ορισμένους άμεσους πολιτικούς όρους, κυρίως την απομάκρυνση της ενοχλητικής, αυταρχικής παρουσίας των γραφειοκρατών της τρόικας στα υπουργεία της

Αθήνας. Υιοθετήθηκε τελικά μια άβολη λύση, όπου οι ομάδες συναντούσαν το τεχνικό προσωπικό σε αθηναϊκά ξενοδοχεία, ενώ οι πολιτικές συνομιλίες περιοριζόνταν στις Βρυξέλλες. Οι πιστωτές απεχθάνονταν τον περιορισμό που τους καθιστούσε αόρατους στην ελληνική κοινή γνώμη· η λύση δεν ήταν ωστόσο επωφελής ούτε για τους Έλληνες, που υποχρεώθηκαν να εγκαταστήσουν μια ομάδα στις Βρυξέλλες για το μεγαλύτερο διάστημα του πενταμήνου. Τελικά αυτή η ομάδα παρέκαμπε το υπουργείο Βαρουφάκη σε βασικά ζητήματα, και ο επικεφαλής Γιώργος Χουλιαράκης έγινε προσωρινός υπουργός Οικονομικών όταν προκηρύχθηκαν νέες εκλογές τον Αύγουστο.

Τα υπό διαπραγμάτευση ζητήματα κάλυπταν τέσσερις βασικές περιοχές, η καθεμιά από τις οποίες αντιπροσώπευε, αρχικά, μια «κόκκινη γραμμή» για τη νέα κυβέρνηση, δηλαδή ένα θέμα στο οποίο η κυβέρνηση δε σκόπευε να υποχωρήσει. Το μακροοικονομικό ερώτημα που συνέδεε αυτές τις τέσσερις περιοχές ήταν «πόση λιτότητα;» και εκφραζόταν ως στόχος του «πρωτογενούς πλεονάσματος»: το ποσό κατά το οποίο τα φορολογικά έσοδα θα υπερέβαιναν τις δημόσιες δαπάνες χωρίς να υπολογίζονται οι τόκοι ή οι πληρωμές κεφαλαίου του δημόσιου χρέους. Καθώς οι αποπληρωμές τόκων ήταν διαρθρωμένες έτσι ώστε να είναι σχετικά χαμηλές και στην πράξη είχαν μετατεθεί χρονικά στη δεκαετία του 2020, μεγάλο πρωτογενές πλεόνασμα θα σήμαινε για την Ελλάδα διαθέσιμα κεφάλαια για αποπληρωμή του χρέους και επομένως χαμηλότερο λόγο χρέους προς ΑΕΠ, με αποτέλεσμα, έλεγαν, να αποκατασταθεί η απευθείας πρόσβαση στις αγορές ιδιωτικών ομολόγων. Γι' αυτό τον λόγο, οι πιστωτές

επιθυμούσαν στόχο πρωτογενούς πλεονάσματος 4,5% του ΑΕΠ, ο οποίος θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω μεγάλων αυξήσεων του Φόρου Προστιθέμενης Αξίας (ΦΠΑ) καθώς και με περικοπή δαπανών. Η δυσκολία ήταν ότι οποιαδήποτε τέτοια προσπάθεια ήταν αυτοαναιρούμενη: Σε μια οικονομία σε ύφεση, όσο αυξάνονται οι φόροι και μειώνονται οι δαπάνες, τόσο μειώνεται το ΑΕΠ και αυξάνεται ο λόγος του χρέους προς το ΑΕΠ. Η Ελλάδα ήταν χρόνια σ' αυτό το μαγανοπήγαδο και μετά το 2009 ο λόγος ανέβηκε από περίπου 100% σε 170%, αν και το χρέος της δεν είχε αυξηθεί κατά περίπου 70%. Η χώρα είχε χρεοκοπήσει και δεν υπήρχε ρεαλιστικό σενάριο σύμφωνα με το οποίο το χρέος, ακόμη και μετά την αναδιάρθρωσή του το 2012, θα μπορούσε να αποπληρωθεί. Οι πιστωτές γνώριζαν αυτά τα δεδομένα, αλλά προτιμούσαν να τα αγνοούν. Όπως το διατύπωσε ένας παρατηρητής: «Οι θεσμοί δεν “το ’χουν” με τη μακροοικονομική».

Οι συντάξεις ήταν ένα δεύτερο ευαίσθητο ζήτημα. Οι Έλληνες είναι σχετικά γερασμένος πληθυσμός, και η χώρα δε διαθέτει αποτελεσματικό σύστημα ασφάλισης της ανεργίας. Στη διάρκεια της κρίσης, πολλά άτομα που έχασαν τη δουλειά τους πήραν πρόωρες συντάξεις και το συνταξιοδοτικό κόστος εκτινάχθηκε. Ταυτόχρονα, η ανεργία και το αυξανόμενο ποσοστό αδήλωτης εργασίας (που εκτιμάται σε 30% το 2015) σήμαιναν ότι οι εισφορές στο συνταξιοδοτικό σύστημα είχαν μειωθεί και η χρηματοδότηση του συνταξιοδοτικού συστήματος είχε περικοπεί περίπου στο μισό όταν το 2012 κουρευτήκε το δημόσιο χρέος της Ελλάδας. Το αποτέλεσμα ήταν ότι το κόστος συνταξιοδότησης ως ποσοστό του ΑΕΠ ήταν πολύ υψηλό –περίπου 16%–, αν και οι συντάξεις είχαν

περικοπεί από 44 έως 49% και η μέση ελληνική σύνταξη, περίπου 650 ευρώ τον μήνα, μόλις που ξεπερνούσε το όριο της φτώχειας. Πολλοί συνταξιούχοι έπαιρναν μόνο 350 ευρώ. Οι πιστωτές ζητούσαν περαιτέρω περικοπές και η κυβέρνηση αντιστεκόταν.

Ένα τρίτο καθοριστικό ζήτημα αφορούσε την ελληνική αγορά εργασίας. Εδώ οι πιστωτές επέμειναν στη μείωση του κατώτατου μισθού και στην κατεδάφιση του ελληνικού συστήματος συνδικαλιστικών ενώσεων και συλλογικών διαπραγματεύσεων, στην πραγματικότητα αποστερώντας μια από τις πιο μαχητικές εργατικές τάξεις της Ευρώπης από τα δικαιώματά της. Η φαινομενική οικονομική επιδίωξη ήταν η «εσωτερική υποτίμηση» ώστε να «αποκατασταθεί η ανταγωνιστικότητα», κι αυτό προκάλεσε δύο προβλήματα. Πρώτον, όταν μειώνονται μισθοί και εισοδήματα χωρίς να προβλεφθεί οποιαδήποτε ελάφρυνση από ιδιωτικά χρέη (όπως τα ενυπόθηκα σταθερού επιτοκίου), απλώς μεγεθύνεται το βάρος του χρέους και οι πολίτες εξωθούνται σε χρεοκοπία και κατασχέσεις. Αυτό είναι το πρόβλημα του «αποπληθωρισμού του χρέους», το οποίο έγινε έντονο στην Ελλάδα το 2014, όταν μειώνονταν τόσο οι τιμές όσο και τα ονομαστικά εισοδήματα. Δεύτερον, όταν οι μισθοί μειώθηκαν, οι Έλληνες επιχειρηματίες δε μείωσαν ανάλογα τις τιμές· αντίθετα, αύξησαν τα περιθώρια κέρδους ενθουλακώνοντας τη διαφορά και (σίγουρα σε πολλές περιπτώσεις) βγάζοντας τα υπερκέρδη στο εξωτερικό. Έτσι οι εξαγωγές και η ανταγωνιστικότητα δεν ανέκαμψαν· προέκυψε ένα «βελτιωμένο» εμπορικό ισοζύγιο μέσω της απότομης μείωσης της κατανάλωσης και ως εκ τούτου των εισαγωγών.

Η τέταρτη περιοχή ήταν οι ιδιωτικοποιήσεις. Η φιλοσοφία του ΣΥΡΙΖΑ ήταν εναντίον των ιδιωτικοποιήσεων ως οικονομικής στρατηγικής –ή τουλάχιστον τις αντιμετώπιζε με μεγάλο σκεπτικισμό– αλλά η νέα κυβέρνηση δεν επέλεξε να δώσει τη μάχη στο ιδεολογικό πεδίο. Αντίθετα, υποστήριζε ρεαλιστικές εναλλακτικές προτάσεις: ότι η ελληνική κυβέρνηση θα έπρεπε να διατηρήσει κάποια συμμετοχή στις περισσότερες ιδιωτικοποιήσεις, ότι θα έπρεπε να διαμορφώσει τον ρυθμό της διαδικασίας έτσι ώστε να πετύχει ικανοποιητικές τιμές, και ότι θα έπρεπε να αποφευχθεί ο μετασχηματισμός των οργανισμών κοινής ωφέλειας, όπως η ηλεκτρική ενέργεια και το νερό, σε ιδιωτικά μονοπώλια. Στην περίπτωση του λιμανιού του Πειραιά, που ήταν στη σειρά προς πώληση στην κρατική κινεζική εταιρεία COSCO, είχαμε την ενδιαφέρουσα μεταμοντέρνα ανατροπή όπου μια αριστερή κυβέρνηση μιας καπιταλιστικής χώρας επιβάλλει κανονισμούς εργασίας σε μια δεξιά εταιρεία μιας κομμουνιστικής χώρας.

Υπήρχαν πολλά άλλα ζητήματα υπό διαπραγμάτευση, όπως η οργάνωση και ο έλεγχος της ελληνικής στατιστικής υπηρεσίας και των φορολογικών αρχών, ζητήματα δημόσιων υπηρεσιών (μεταξύ των οποίων η απόφαση της κυβέρνησης να επαναπροσλάβει δύο χιλιάδες καθαρίστριες που είχαν απολυθεί παράνομα από την κυβέρνηση Σαμαρά), καθώς και η διάρθρωση των συντελεστών του ΦΠΑ σε ξενοδοχεία και εστιατόρια και στα ελληνικά νησιά. Είναι σύνηθες στην Ευρώπη τα νησιά να ευνοούνται από χαμηλότερους συντελεστές ΦΠΑ, αλλά οι πιστωτές δε συμφωνούσαν να γίνεται αυτό και στην Ελλάδα. Υπήρχαν επίσης και ζητήματα περιορισμένης σημασίας, όπως η ημερομηνία λήξης του γάλακτος

(στην Ελλάδα ο χρόνος διατήρησης ήταν τρεις ημέρες, οι πιστωτές ήθελαν επτά έτσι ώστε να αποκτήσουν πρόσβαση στην αγορά τα ολλανδικά γαλακτοκομικά προϊόντα) και εάν τα φαρμακεία θα μπορούσαν να ελέγχονται από αλυσίδες. Τα περισσότερα από αυτά τα ζητήματα πόρρω απείχαν από την έννοια της ελληνικής «ανταγωνιστικότητας» –απηχούσαν τις παρασκηνιακές πιέσεις των βορειοευρωπαϊκών εταιρειών– αλλά αυτό δεν εμπόδιζε τους πιστωτές να χρυσώνουν το χάπι των απαιτήσεών τους με την περίτεχνη φρασεολογία περί «δομικών μεταρρυθμίσεων».

Στη συνέχεια υπήρχε ένα θέμα που δεν έφτασε ποτέ στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων: το μέγεθος και η δομή του ελληνικού εξωτερικού χρέους. Εδώ, με δυο λόγια, το πρόβλημα ήταν ότι το ΔΝΤ απαιτεί μια «ανάλυση βιωσιμότητας του χρέους» η οποία να δείχνει μια εξελισσόμενη αποκλιμάκωση του λόγου χρέους προς ΑΕΠ προκειμένου να δεχτεί να υπογράψει ένα χρηματοδοτικό πρόγραμμα.¹⁵ Καθώς το ΔΝΤ είχε δυσφημήσει αυτή την προϋπόθεση το 2010, επιτελικά στελέχη του καθώς και μέλη του διοικητικού συμβουλίου από μη ευρωπαϊκές χώρες ήταν αποφασισμένα να μην επιτρέψουν να ξανασυμβεί αυτό. Έτσι, παρ' όλο που το 2012 τα επιτόκια πληρωμών είχαν μειωθεί και μεγάλο μέρος του κεφαλαίου είχε μετατεθεί χρονικά, το ΔΝΤ συμφώνησε με την Ελλάδα ότι περαιτέρω αναπροσαρμογή εξακολουθούσε να είναι απαραίτητη. Οι Ευρωπαίοι πιστωτές, και ειδικά η Γερμανία και η ΕΚΤ, δεν το δέχονταν αυτό με τίποτε. Κατ' αυτούς, αναπροσαρμογή του ελληνικού χρέους για μία ακόμη φορά σήμαινε ομολογία του αρχικού σφάλματος: την αποτυχία τους να το απομειώσουν όταν άρχισε η κρίση.

Έτσι άρχισαν διαπραγματεύσεις. Αλλά καθώς από τον Μάρτιο περνούσαμε στον Απρίλιο, γινόταν όλο και πιο ξεκάθαρο στην ελληνική ομάδα ότι στην πραγματικότητα δεν γίνονταν διαπραγματεύσεις. Η ελληνική πλευρά διαμόρφωνε ορισμένες θέσεις, συνήθως κάνοντας κάποια παραχώρηση ως ένδειξη καλής πίστης, και τις παρουσίαζε στους θεσμούς στις Βρυξέλλες. Η απάντηση ερχόταν γρήγορα: *δεν είναι αρκετά καλό*. Δεν υπήρχαν αντιπροτάσεις. Οι πιστωτές διέρρεαν παράπονα στον Τύπο ότι οι Έλληνες δεν είχαν θέσεις, ότι έχαναν χρόνο, ότι προσποιούνταν, ότι πόνταραν στην τύχη.¹⁶ Οι βαριεστημένες αυθεντίες στα μέσα ενημέρωσης αναφέρονταν συχνά στο ενδιαφέρον του Γιάνη για την οικονομική θεωρία των παιγνίων, αγνοώντας το γεγονός ότι ως πανεπιστημιακός οικονομολόγος ήταν επικριτής και όχι υποστηρικτής της θεωρίας των παιγνίων. Ο γερμανικός Τύπος και τα ελληνικά ιδιωτικά μέσα ενημέρωσης προχώρησαν σε μια εκστρατεία ηθικής σπίλωσής του.¹⁷ Οι βρετανικές εφημερίδες, ειδικότερα ο *Guardian* και οι *Financial Times*, μετέφεραν την αναστάτωση των Βρυξελλών στον αγγλοαμερικανικό κόσμο. Την υπεράσπιση ανέλαβαν ορισμένοι μόνο αρθρογράφοι, όπως ο εξαιρετικός Άμπροουζ Έβανς-Πρίτσαρντ (Ambrose Evans-Pritchard) στην ευρωσκεπτικιστική *Telegraph*, ο Βόλφγκανγκ Μούνχαου (Wolfgang Munchau) στους *Financial Times* και ο Λάρρυ Έλλιott (Larry Elliott) στον *Guardian*.

Στις 23 Μαρτίου στη Ρίγα, οι Ευρωπαίοι υπουργοί Οικονομικών επιτέθηκαν με σφοδρότητα στον Γιάνη αφήνοντας να διαρρεύσει μια αναληθής ιστορία σύμφωνα με την οποία είχε απερίφραστα αποδοκιμαστεί από όλους τους ομολόγους

του στη συνεδρίαση. Καθώς οι συναντήσεις των Ευρωπαϊκών υπουργών πραγματοποιούνται σε κλειστό κύκλο, χωρίς επίσημα πρακτικά, ήταν εξαιρετικά δύσκολο να διαψευστεί αυτό το μήνυμα, και από το σημείο εκείνο η θέση του στο εσωτερικό της ελληνικής κυβέρνησης άρχισε να υποβαθμίζεται.¹⁸ Τότε εμφανίστηκε στους πρωθυπουργικούς κύκλους μια «τρόικα εσωτερικού», που είχε την άποψη ότι η Ελλάδα έπρεπε να αποδεχτεί οποιαδήποτε συμφωνία της προσφερόταν τελικά. Οι διαπραγματεύσεις έπρεπε συνεπώς να συνεχιστούν με συνεχείς παραχωρήσεις, αρχίζοντας με την αποδοχή της αρχής υψηλού πρωτογενούς πλεονάσματος – 3,5%, ελάχιστα καλύτερο από το 4,5% που ζητούσαν οι πιστωτές. Αυτή η παραχώρηση, την οποία ουσιαστικά συνέλαβε το περιβάλλον του πρωθυπουργού, παγίωσε τις φορολογικές αυξήσεις και τη μείωση δαπανών και ταυτόχρονα τορπίλιζε την επιχειρηματολογία υπέρ της μείωσης του χρέους.

Θα ακολουθούσαν και άλλες παραχωρήσεις, αλλά τίποτε δε λειτούργησε. Οι πιστωτές είχαν ένα μόνο τελικό κριτήριο, την επιστροφή στο μνημόνιο συνεργασίας όπως είχε υπογραφεί το 2014, χωρίς ουσιαστικές αλλαγές. Η στιγμή που θα επέβαλαν τη βούλησή τους θα ερχόταν όταν το ελληνικό κράτος θα ξέμενε από χρήματα.

Από την αρχή της διαδικασίας, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα κρατούσε την τύχη της Ελλάδας στα χέρια της. Οι ελληνικές τράπεζες είχαν χρηματοδοτηθεί προεξοφλώντας με έκπτωση ελληνικά κρατικά ομόλογα απευθείας στην ΕΚΤ, σύμφωνα με μια εξαίρεση που δόθηκε για να καλυφθεί το γεγονός ότι τα ομόλογα του χρέους δεν ήταν επενδυτικού βαθμού. Στις 4 Φεβρουαρίου 2015 η ΕΚΤ ανακάλεσε την εξαίρεση (το

λεγόμενο waiver), υποχρεώνοντας τις ελληνικές τράπεζες να καταφύγουν σε άλλο δίαυλο, τον μηχανισμό παροχής έκτακτης ρευστότητας, τον οποίο διαχειριζόταν η ΕΚΤ μέσω της Τράπεζας της Ελλάδος. Αυτό το εργαλείο είχε ένα ανώτατο όριο και η ΕΚΤ προχωρούσε ανεβάζοντάς το με μικρά βήματα, κάθε εβδομάδα περίπου, έτσι ώστε να υπενθυμίζεται συνεχώς στους καταθέτες των ελληνικών τραπεζών ότι η εξασφάλιση των χρημάτων τους κρεμόταν από μια κλωστή. Ταυτόχρονα, οι μη ελληνικές τράπεζες απέσυραν τις πιστοληπτικές γραμμές, πιέζοντας τις ελληνικές τράπεζες να εξαρτώνται όλο και περισσότερο από την ΕΚΤ. Οι καταθέτες και οι τραπεζίτες είχαν συνειδητοποιήσει το γεγονός αυτό και από τον Δεκέμβριο και μετά μια εκστρατεία τρόμου σχετικά με τις εκλογές έκανε ακόμα πιο έντονη την αγωνία του λαού. Από τη στιγμή που ανέλαβε η κυβέρνηση Τσίπρα, σταμάτησε πρακτικά κάθε νέα οικονομική δραστηριότητα.

Στο μεταξύ το ελληνικό κράτος είχε μπροστά του μια σειρά από πληρωμές χρέους, που κανονικά θα έπρεπε να αναχρηματοδοτούνται. Αλλά κι αυτό ακόμα το αρνούσαν τώρα οι πιστωτές. Και έτσι η Ελλάδα υποχρεώθηκε να στραγγίσει τα αποθεματικά της, τα διαθέσιμα των δήμων, των πανεπιστημίων και των νοσοκομείων και να μην εξοφλεί τους προμηθευτές προκειμένου να αποπληρώνει με μετρητά τα ποσά που απαιτούσαν οι θεσμοί. Αυτό η χώρα το κατάφερε, καταβάλλοντας συνολικό ποσό ύψους 3,5 δισεκατομμυρίων ευρώ, ως τις αρχές Ιουνίου, οπότε εξαντλήθηκαν και τα τελευταία διαθέσιμα. Στο σημείο αυτό, μια προγραμματισμένη πληρωμή προς το ΔΝΤ χρειάστηκε να καθυστερήσει, μέσω ενός μηχανισμού «πακεταρίσματος» με άλλες πληρωμές

πληρωτέες τον ίδιο μήνα (ο οποίος δε χρησιμοποιείται συχνά), μεταθέτοντας όλο το πακέτο στο τέλος Ιουνίου. Στο σημείο αυτό οι πιέσεις συνέκλιναν: η πίεση στις τράπεζες, η πίεση στην κυβέρνηση και η ημερομηνία λήξης της παράτασης του προγράμματος. Όλα αυτά προκάλεσαν εντονότερη πίεση στην ομάδα διαπραγματεύσεων, με επικεφαλής τότε τον Ευκλείδη Τσακαλώτο.¹⁹ Το ζήτημα άγγιζε τις κόκκινες γραμμές –πρωτογενές πλεόνασμα, αγορά εργασίας, συντάξεις και ιδιωτικοποιήσεις– τις οποίες ο Αλέξης Τσίπρας είχε ορίσει με μεγάλη σαφήνεια από την αρχή. Το ερώτημα ήταν: θα μπορούσε να εξαναγκαστεί να υπερβεί αυτές τις γραμμές;

Προβλέποντας ακριβώς αυτή την κατάληξη, ο Γιάννης Βαρουφάκης μου είχε ζητήσει στα τέλη Μαρτίου να αρχίσω την προετοιμασία του «Σχεδίου Β» –ή «Σχεδίου Χ», όπως το ονομάζαμε–, μιας συνοπτικής περιγραφής του τι θα κάναμε εάν ναυαγούσαν οι διαπραγματεύσεις και η Ελλάδα εξαναγκαζόταν να βγει από το ευρώ. Αυτό και έκανα επί έξι σχεδόν εβδομάδες, στηριζόμενος σε οικονομική και νομική βοήθεια και κάποια ελάχιστη εμπειρική γνώση από ντόπιους. Από πολλές απόψεις ήταν μια επιστημονική άσκηση: μελέτη, συνόψιση και επανεξέταση των δημοσιευμένων εργασιών άλλων ανθρώπων, όπως κάνουν οι πανεπιστημιακοί.

Το ζήτημα ήταν ευαίσθητο από πολιτική άποψη και απαιτούσε απόλυτη μυστικότητα, γεγονός που περιόριζε τόσο τις επικοινωνίες μας όσο και αυτά που μπορούσαμε να μάθουμε. Η πρόγνωσή μας περί εχθρικής εξόδου δεν ήταν ποτέ αισιόδοξη, και όσο καταγράφαμε ζητήματα και προκλήσεις γινόταν όλο και λιγότερο – σε βαθμό που, όπως πιστεύω σήμερα, μεγαλοποιούσε τις δυσκολίες και παρέβλεπε ορι-

σμένες ευοίωνες προοπτικές. Τελικά αυτό δεν είχε καμιά σημασία· αν και πραγματοποιήθηκε (όπως πληροφορήθηκα αργότερα) μια συνάντηση υψηλού επιπέδου για το ζήτημα, ο πρωθυπουργός δε ζήτησε ενημέρωση από εμάς, και η εργασία επί του θέματος τερματίστηκε για πρακτικούς λόγους με την υποβολή ενός εκτενούς υπομνήματος στις αρχές Μαΐου.

Στο τέλος, η μοίρα της Ελλάδας εξαρτήθηκε από την πολιτική της Ευρώπης και καθόλου από τα τεχνικά οικονομικά ζητήματα ή την τακτική των διαπραγματεύσεων. Η πολιτική κατάσταση ήταν εξαιρετικά δυσμενής. Οι Ανατολικοευρωπαίοι και οι Φινλανδοί είχαν δεξιές κυβερνήσεις, τελείως αντίθετες προς την ελληνική Αριστερά, ενώ στις χώρες της Βαλτικής και στη Σλοβακία η ένταση επιδεινωνόταν από το γεγονός ότι οι Έλληνες είναι πλουσιότεροι από αυτούς. Οι Ισπανοί, οι Πορτογάλοι και οι Ιρλανδοί είχαν κι αυτοί ανερχόμενες αριστερές αντιπολιτεύσεις –τους Podemos, το Αριστερό Μπλοκ, το Sinn Féin– και εναντιώνονταν σε οποιαδήποτε παραχωρήσεις οι οποίες θα μπορούσαν να ρίξουν λάδι σ' αυτές τις φωτιές. Οι Γερμανοί και οι θεσμοί ήταν υποχρεωμένοι να υπεραμυνθούν τόσο της ιδεολογίας όσο και της εξουσίας τους. Οι υπουργοί Οικονομικών που συνεδρίαζαν στο Eurogroup ή τα μεσαία τεχνοκρατικά στελέχη που εκπροσωπούσαν την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την ΕΚΤ και το ΔΝΤ δεν ήταν κατά καμία έννοια διατεθειμένοι ή εξουσιοδοτημένοι ή πνευματικώς κατάλληλοι να κατανοήσουν τα ελληνικά επιχειρήματα. Τα επιχειρήματα γι' αυτά τα άτομα είναι για τον τύπο: αυτό που μετράει είναι ποιος πληρώνει τον λογαριασμό και ποιος διαθέτει τις ψήφους.

Γι' αυτό τον λόγο η ελληνική στρατηγική κατέληξε στρατηγική για την επίτευξη απόφασης σε «πολιτικό επίπεδο»: το επίπεδο της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων, της σύγκρουσης ΗΠΑ-Ρωσίας για την Ουκρανία. Στην Ευρώπη αυτό σήμαινε μετατροπή της επίλυσης της κρίσης σε δοκιμασία για τη γερμανική ηγεσία. Συνεπώς, η ελληνική διπλωματία ήταν υποχρεωμένη να εναποθέσει τη μοναδική της ελπίδα στο απίθανο πρόσωπο της καγκελαρίου Άνγκελα Μέρκελ.

Η πορεία προς τη Μέρκελ ήταν εν μέρει απευθείας, εν μέρει μέσω Παρισιού και Ρώμης, εν μέρει μέσω Ουάσινγκτον, και είναι δίκαιο να πούμε ότι φίλοι της Ελλάδας κατέβαλαν ηρωικές προσπάθειες σε όλα αυτά τα μέτωπα, κάποιες από τις οποίες έφεραν αποτέλεσμα.²⁰ Ο πρόεδρος Ομπάμα σήκωσε πολλές φορές το τηλέφωνο και μίλησε με συμπάθεια, παρ' όλο που κατά τα λοιπά η κυβέρνηση των ΗΠΑ είχε μικρή επιρροή και δε χρησιμοποίησε αυτή που διέθετε.²¹ Η Μέρκελ δεν υπήρχε περίπτωση να αλλάξει γνώμη· για την ίδια η δυνατότητα να συντριβεί ο Τσίπρας, ο Βαρουφάκης και ο ΣΥΡΙΖΑ ήταν πάντα ενδιαφέρουσα επιλογή και στη δίνη του δημοψηφίσματος που προκηρύχτηκε στις 28 Ιουνίου, όταν ναυάγησαν οι διαπραγματεύσεις, αυτόν ακριβώς τον δρόμο επέλεξε. Άλλωστε, δεν ήταν η πρώτη φορά που έπληττε μια αριστερή κυβέρνηση στην Ελλάδα, και ο ΣΥΡΙΖΑ είχε αντέξει πολύ περισσότερο από το ΠΑΣΟΚ.

Επέστρεψα στην Ελλάδα έπειτα από μια εβδομάδα στην Ιταλία στις 3 Ιουλίου, μες στον αναβρασμό της εκστρατείας για το δημοψήφισμα. Στο Υπουργείο Οικονομικών βρήκα τον Γιάννη κατηφή, απογοητευμένο επειδή η κυβέρνηση δεν έκανε δυναμική εκστρατεία υπέρ του «Όχι», κάπως φοβισμένο

από την εκστρατεία τρόμου και εκφοβισμού –την αποκαλούσε τρομοκρατία– που είχε οργανωθεί στην ελληνική τηλεόραση, και έτοιμο να αποδεχτεί μοιρολατρικά μια νίκη του «Ναι». Δεν είχα την ίδια γνώμη και οι δίδυμες συγκεντρώσεις το ίδιο βράδυ ενίσχυσαν την άποψή μου. Στη συγκέντρωση του «Όχι», τη μεγαλύτερη στην ιστορία της Ελληνικής Δημοκρατίας, το πλήθος περικύκλωσε τον Γιάνη με το που έφτασε. Εγώ πήρα απλώς το μετρό, βγήκα εν μέσω του πλήθους και στάθηκα κοντά στην ατάραχη, αποφασισμένη, ιδιαίτερα ψυχραιμη συγκέντρωση. Μέσα σε λίγα λεπτά, δύο ηλικιωμένοι με πλησίασαν διακριτικά και μου άπλωσαν το χέρι. «Σε ευχαριστούμε για ό,τι κάνεις για την Ελλάδα».

Τα κείμενα που ακολουθούν αφηγούνται τις δικές τους ιστορίες γι' αυτά τα χρόνια κι αυτούς τους μήνες, που οδήγησαν στο υπέροχο 61,5% του «Όχι» στις 5 Ιουλίου, στην παραίτηση του Γιάνη στις 6 Ιουλίου και από εκεί στην υποχώρηση της κυβέρνησης στις απαιτήσεις των πιστωτών στις 13 Ιουλίου, στο νέο μνημόνιο, στη διάσπαση του ΣΥΡΙΖΑ και τελικά στην παραίτηση του Αλέξη Τσίπρα και τις νέες εκλογές, που επανέφεραν την αρχική συνεργασία μεταξύ ΣΥΡΙΖΑ και ΑΝΕΛ. Τι θα συμβεί από πολιτική άποψη στην Ελλάδα τα επόμενα χρόνια είναι άγνωστο. Αλλά προς το παρόν ο κύβος της οικονομίας έχει ριφθεί, οι πολιτικές έχουν κλειδώσει και οι συνέπειές τους θα αποκαλυφθούν σε βάθος χρόνου. Για να ανακοπεί αυτή η διαδικασία θα χρειαζόταν μια νέα και πιο ανυποχώρητη επανάσταση, και για την ώρα οι προοπτικές για κάτι τέτοιο είναι δυσοίωνες.

Οπότε τι πρόκειται να συμβεί; Στα οικονομικά ζητήματα δεν μπορεί ποτέ κανείς να είναι βέβαιος· η Ελλάδα είναι μια

μικρή χώρα και μια παρέμβαση του από μηχανής θεού των ξένων επενδύσεων, μια μεγάλη άνοδος του τουρισμού, μια στρατιωτική κρίση ή κάτι άλλο θα μπορούσε πάντα να συμβεί. Αλλά το πιθανότερο είναι να μη γίνει τίποτε από αυτά. Και έτσι το ελληνικό κράτος, οι ελληνικές επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά θα εξακολουθήσουν την καθοδική πορεία τους, με τις υστερήσεις των φορολογικών εσόδων να οδηγούν σε περικοπές δαπανών, τα ανεξόφλητα δάνεια σε κατασχέσεις, και οι χρεοκοπίες να οδηγούν τελικά στην εξαγορά του τραπεζικού συστήματος από ξένους. Ταυτόχρονα, η χώρα θα μετασχηματιστεί, τα εμπορεύσιμα περιουσιακά στοιχεία και η ακίνητη περιουσία της θα ξεπουληθούν. Η Ελλάδα θα καταλήξει να μοιάζει λιγότερο με υπερήφανη και αυτάρκη ευρωπαϊκή χώρα και περισσότερο με χώρα (as πούμε) της Καραϊβικής εξαρτημένη από τις ΗΠΑ. Τα άτομα με ικανότητες θα εξακολουθήσουν να την εγκαταλείπουν και η εργατική τάξη της είτε θα μεταναστεύσει κι αυτή είτε θα βυθιστεί σε έσχατη ένδεια. Ή μπορεί να αγωνιστεί.

Σε έναν κόσμο όπου τόσες χώρες έχουν υποστεί αυτή τη μεταχείριση –όπου έξω από ορισμένους προνομιούχους κύκλους είναι ουσιαστικά ρουτίνα– έχει σημασία αν μια μικρή και μακρινή χώρα προστεθεί στον κατάλογο; Ίσως όχι. Αλλά η Ελλάδα αγγίζει τις ευαισθησίες μας περισσότερο από άλλα μέρη. Η οικειότητά της, το ότι συνδέεται με την έννοια της δημοκρατίας, η ευρωπαϊκή ταυτότητά της την κάνουν, καλώς ή κακώς, να ξεχωρίζει. Το μέρος μάς προσελκύει, μάς ξαναφέρει στη μνήμη τα λόγια του Κέυνς για τη Γερμανία το 1919:

Η πολιτική [...] που εξαχρειώνει τη ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων υπάρξεων και στερεί την ευτυχία από μια ολόκληρη χώρα έπρεπε να είναι αποτροπιαστική και απεχθής – αποτροπιαστική και απεχθής, ακόμα κι αν ήταν αποτελεσματική, ακόμα κι αν μας πλούτιζε, ακόμα κι αν δεν έδειχνε τη σήψη ολόκληρης της πολιτισμένης ζωής της Ευρώπης.

Αλλά θα πρόσθετα ακόμα δύο λόγους, εξίσου βαρύνοντες και αξιόπαινους.

Ο πρώτος είναι ότι στο πρόσωπο του Γιάνη Βαρουφάκη οι Έλληνες είχαν επί πέντε μήνες έναν άξιο εκπρόσωπο, που μπορούσε να διατυπώνει και διατύπωνε με σαφήνεια την υπόθεσή τους κι έκανε όλο τον κόσμο να την προσέξει. Αυτό σπανίζει. Ο δεύτερος είναι ότι, όταν τους δόθηκε η ευκαιρία, οι Έλληνες όρθωσαν το ανάστημά τους. Είπαν «Όχι» και ήταν έτοιμοι, εκείνη τη στιγμή, να πληρώσουν το αντίτιμο.

Το γεγονός αυτό δημιουργεί μια υποχρέωση – μια ηθική υποχρέωση– σε όλους μας να σταθούμε δίπλα τους.

Τα δοκίμια που ακολουθούν παρουσιάζονται ουσιαστικά όπως γράφτηκαν στον καιρό τους. Πρόσθεσα υποσημειώσεις εδώ κι εκεί, για να διευκρινίσω ορισμένα σημεία ή για να εξηγήσω αναφορές που ίσως είναι ασαφείς. Δεν υποστηρίζω ότι κάθε γνώμη που διατυπώνεται στις σελίδες αυτές επιβεβαιώθηκε· υποστηρίζω μόνο ότι η ροή της αφήγησης θα δώσει στον αναγνώστη μian αμερόληπτη ιδέα για το πώς εξελίχθηκε το ελληνικό δράμα, όπως το είδα από την πλεονεκτική θέση μου.

Τάουνσεντ, Βερμόντ
1η Σεπτεμβρίου 2015